

Так неквапом, з любов'ю перехресними стежками долі мандрує письменник дорогами рідної землі, уважно вслухається у розмови між людьми, вчиться дивитися на світ широко розплющеними очима, п'є криничну воду чистоти, пильно вдивляється в обличчя тих, хто ходить дорогами рідної землі. Він хоче їх бачити щасливими, він вірить у чисті незаймані джерела народної душі. Знає, що для кожного, хто живе на цій землі з чесними намірами і незрадливим серцем, вистачить і криничної води, і синього неба, і цвітіння вишневих садків. Він хоче бачити розправлену горду душу народу, котрий його вигодував простим мужицьким хлібом, та заради щастя якого він жив і творив.

Література:

1. Гнатюк М. Періодизація українського франкознавства // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
2. Здоровега В. Політичне передбачення у творчості Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
3. Салига Т. Франківська концепція духовного відродження України в інтерпретації Євгена Маланюка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
4. Сенік Л. Морально-філософська антитеза “добро – зло” в збірці “Зів'яле листя” І. Франка і літературна традиція // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998.
5. Франко І. Перехресні стежки. – Львів, 1989.

Микола Лазарович (Тернопіль)

“Нам пора для України жити!..” Українські січові стрільці в контексті суспільно-політичних ідей Івана Франка

Збройна боротьба за українську державність була змістом змагань для багатьох поколінь українського народу від найдавніших часів його історії. У ХХ ст. після багаторічної перерви її першими відновили Українські січові стрільці (УСС), які своєю самопожертвою та своїми справами зайняли належне місце серед борців за волю України. З УСС пов'язані яскраві етапи самовідданої праці, спрямованої на пробудження й утвердження поміж українства почуття національної гідності, ідеї соборності й незалежності держави. Їхню роль та значення в контексті визвольної боротьби підкреслювали провідні українські політичні та громадські діячі. Зокрема, С. Петлюра зазначав: “Від слів і кличів до діла, від декларацій до жертв, може

крівавих, і напевно крівавих, во ім'я політичної волі українського народу, – ось той шлях, на який ступило січове стрілецтво в Галичині під час війни” [53: 498]. Високо оцінював стрілецький порив й І. Франко, який, звертаючись до УСС, наголошував: “Ви є дзеркалом моєї душі і моїх стремлінь” [57: 38].

Проте значення стрілецтва не обмежується лише тим, що воно стало першою в новітній історії України добровільною військовою формацією, яка збройною боротьбою зв'язала перервану нитку визвольних змагань. Українські січові стрільці ввійшли в історію ще й тому, що були силою, яка мала значний вплив на розвиток української політичної думки та на формування національної психології. “На широку й тяжку, вкриту курявою й кров'ю путь, – підкреслював Д. Донцов, – завернули вони нас із тих манівців, де тинялася наша політична думка перед страшним 1914 роком” [36: 38]. Об'єднуючи кращі сили української молоді, захопленої ідеєю відбудови власної держави й об'єднання всіх гілок українського народу, легіон УСС у роки Першої світової війни перетворився в своєрідний військово-політичний організм, у середовищі якого тривав невпинний пошук найефективніших шляхів досягнення поставленої мети. Результати такої діяльності вплинули позитивно на весь подальший хід національного розвитку українського суспільства.

Значний вплив на становлення стрілецької ідеології мав І. Франко, який користувався величезним авторитетом та повагою серед стрілецтва і значився в стрілецьких списках почесним УСС-ом [32: 6]. Його твори були програмовими гаслами для стрільців, які також боролися за волю України та намагалися корчувати ті негативні прикмети, що пустили глибоке коріння в душах і головах українців. Немаловажним було й те, що Каменяр благословив свого сина Петра до лав українського легіону. “Коли Франко сам не міг посвятити своїх сил для новітнього Запорозжя, дав йому свого сина Петра” [51: 64], – відзначало згодом командування УСС.

Упродовж листопада 1915 – березня 1916 року і сам І. Франко перебував у стрілецькому середовищі, лікуючись у “Приюті для хорих і виздоровців УСС у Львові”, заснованому восени 1915 року у колишній дяківській бурсі по вулиці П. Скарги, 2-А. Як згадував сотник УСС В. Щуровський, який тоді працював лікарем у стрілецькому притулку, “Прийшов Франко в дуже лихому стані здоров'я. Ноги пухли. Серце відказувало послуху. Приходилось піддержувати сили впоркуванням ліків...” [61: 23]. До певної міри, і сама стрілецька установа позитивно впливала на самопочуття хворого, адже, за словами сучасників, “приют у той час був не лише місцем відпочинку та лікування січових стрільців. Тут гуртувалися майже всі активні елементи тодішнього інтелектуального життя у Львові. Реституція української преси (Назарук, Голубець, Когут), віднова українського театру (Лесь Новіна Розлуцький, Онуфрак, Демчишин) вийшла якраз з рядів приютівців. У притулку знайшов приміщення мистець-маляр О. Новаківський...” [61: 23].

Всіляко намагалися підтримати І. Франка і ті січові стрільці, котрі тоді перебували в притулку. Вони, наголошував В. Щуровський, “улекшували йому долю по своїм силам. Піклувалися ним, немов рідним батьком. Найнижчі послуги виконували з власної охоти і радо” [61: 25]. Усе це сприяло тому, що, навіть незважаючи

на тяжку недугу, І. Франко активно працював, пишучи поезії, оповідання, публіцистику, цікавився проблемами сучасного йому життя, переймався тривогою за долю України і навіть спроектував у притулку так звану снайдизу для розсікання дротів [51: 30], яка мала стати в нагоді стрільцям.

На Святий вечір 1916 року через управительку притулку стрільці запросили І. Франка до себе в розташування. На спомин усі разом сфотографувалися. Після вечері високий гість мав намір прочитати присутнім цикл своїх поезій під назвою “Пісна вечеря”, але, як згодом він сам писав у своїх автобіографічних нотатках, “несподіваний припадок слабости перешкодив мені в тому, й мене, як мені потім сказано, виручив у читанню д-р Мишуга...” [51: 64].

Не дивно, що коли І. Франка не стало, УСС сприйняли його смерть як загальнонаціональне горе. На знак скорботи в усіх стрілецьких частинах було приспущено національні знамена з чорними жалобними стрічками. Схилило свої голови перед пам’яттю великого сучасника січове стрілецтво. “Тепер, коли тисячі падають і гинуть, ми знаємо тільки одне: На боєвому шляху України упав перший жовнір першого ряду не з крісом, – а з молотом” [30], – відзначено на сторінках стрілецького часопису “Шляхи”. Свій поклін пам’яті найбільшого “каменяра українського відродження” стрільці також висловлювали в численних телеграмах співчуття. Від комісаріату УСС у Володимирі-Волинському телеграму надіслали четар М. Саєвич із товаришами, за волинські станиці – сотник Д. Вітовський, від фронтових частин – І полк УСС. “Склонив свою голову перед обличчям маєстату д-ра І. Франка, найбільшого борця за волю України” [51: 41] отаман УСС Г. Коссак. На похорон з фронту прибула стрілецька делегація, якій випала скорботна честь виносити домовину Каменяра з хати та супроводжувати його на Личаківське кладовище, бо “в особі І. Франка зійшов до гробу батько наших самостійницьких змагань, що знайшли блискучий вислів в організації осібногo Українського січового війська” [51: 42–43].

У прощальній промові на могилі стрілецький представник – сотник З. Носковський наголошував: “Устами моїми прощають впоследнє Невтомного Учителя-Пророка і Великого Вождя Каменярів... Його духові діти Українські Січові Стрільці, виховані та викормлені Його думками і ідеями, перейняті до глибини душі Його животворними словами. Пішли ми у бій сповнити дословно і найточніше Його заповіт, – пішли з оружем в руках ломити ворожу скалу, щоб промостити шлях народному щастю... Ми не зневірювалися... Серед найбільшого труду і втоми чули ми Його віщі слова: “Ми зітремо скалу” [28].

Скорботними були й тодішні стрілецькі бойові накази, де висловлювали глибоку шану до пам’яті Великого Каменяра і його заповітів [5: 19], та видання. Зокрема, здвоєний (за червень-липень) другий номер журналу “Вісник Пресової Кватири УСС” цілковито було присвячено пам’яті І. Франка.

Виконуючи заповіді свого ідейного Вчителя, стрільці з самого початку існування взяли до об’єднання легіону в єдиний організм, здатний стати в майбутньому запорукою виборення української державності. Передумови такого об’єднання заклали передвоєнні стрілецькі товариства, що яскраво виявилось в Стрию відмо-

вою добровольців приймати присягу на вірність Австрії. Бо хто, як не передвоєнна молодь гостріше відчував біль за втраченим бойовим духом українців, хто глибше розумів необхідність новітніх визвольних традицій, які б поклали початок збройної боротьби за власну державу?!

Тому, незважаючи на вкрай важкі фронтові умови, в яких опинилися УСС, особливо взимку 1914–1915 років, коли мороз сягав понад тридцять градусів, і які призвели до великих фізичних жертв (на січень 1915 року втрати легіону становили близько 46% від первісного складу [1: 46; 11: 9], а до березня зросли до 66–75% [34: 22; 54: 99]), вони витримали ці перші, можливо, найтяжчі в їхньому житті випробування, зберігши легіон, а разом з ним і надію на краще. Як заявляв один зі стрілецьких ідеологів Т. Мелень: “Українська справа живе, бо живе в таборі УСС” [14]. Вже з 1915 року тут починається процес духовного відродження. У стрілецькому загалі зміцніло почуття власної гідності, бо молодий ідейний стрілець дуже швидко набрався воєнного досвіду і ставав кращим вояком, аніж австрієць чи угорець. Один із німецьких генералів казав про УСС: “Мої баварці б’ються, як леви, а українці, як чорти” [34: 54]. Своєю боротьбою усуси здобули чимало відзначень і похвал, викликали пошану й симпатії союзників [1: 29; 11: 14–15, 26; 8: 20], і змусили рахуватися зі собою навіть ворогів. Так, російське командування, характеризуючи стрільців у секретній директиві, наголошувало, що це “відборні війська, які називають себе українцями і мріють про відновлення самостійної Малоросії” [37: 46]. Оце відчуття власної вартісності викликало в стрілецтві гордість, що воно власною кров’ю в тяжких боях відновило українську військову традицію та відродило забуте вже ім’я українського вояка. У результаті – український легіон почав поступово перетворюватись із групи розрізнених молодих патріотів в єдиний організм, натхненний одною ідеєю.

З весни 1915 року в стрілецькому середовищі починається систематична ідейно-виховна та політична праця, що не припинялася до останніх днів існування легіону. Це пояснюється тим, що визвольна ідея передвоєнного стрілецтва зі створенням та початком діяльності УСС перейшла в стадію реалізації, а тому потребувала нового осмислення й оцінки. Зважаючи на те, що тодішнє галицько-українське суспільство та його політичний провід не були готовими до виконання такого завдання, цю місію взяла на себе передова частина стрілецтва. Поштовхом до усталення та впорядкування згаданої праці став спільний постій двох куренів УСС біля гори Маківки, в селах Головецько та Грабовець на Сколівщині, напровесні 1915 року.

Відносний спокій на фронті та зосередження стрільців у двох сусідніх селах сприяли встановленню тісніших контактів між вояками, ближчому взаємопізнанню, обміну думками й планами. Тут під час жвавих дискусій на загальнополітичні та внутрістрілецькі теми стрілецтво прийшло до переконання, що його головне завдання наспіє не тепер, у розпалі цієї війни, бо вона триває за існування австрійської монархії, а наприкінці її, коли обидві ворожі сторони знесиляться і збройний виступ українців зможе відчутніше вплинути на вирішення української справи [33: 74]. Вже тоді УСС почали задумуватися над майбутньою протиавстрійською політичною акцією [43: 10–11].

Разом із цим, передова частина стрілецтва усвідомлювала, що які б не були наслідки війни, після її закінчення весь тягар національної роботи спаде на них [20; 42: 43]. У стрілецькому середовищі створили групу під керівництвом сотника Д. Вітовського та четаря І. Балюка, куди ввійшли старшини та окремі стрільці, що прагнули виробити стрілецьку ідеологію. Було з'ясовано такі засади: “Наша мета – Незалежна і Соборна Українська Держава. Ми, військо України, йдемо до тієї мети слідами Мазепи і згідно із “Заповітом” Шевченка. Щоб ту важкодосяжну мету осягнути, треба готувати нашу молодь, виховувати її у військовому дусі, в почутті обов’язку щиро і повсякчасно працювати для добра України та в готовності стати у відповідну хвилину до збройної боротьби за неї” [60: 47].

Тоді ж за ініціативою сотні Д. Вітовського було започатковано стрілецький “Пресовий фонд”, що мав стати основою для створення друкованого органу, котрий поширював би самостійницькі ідеї та гуртував навколо себе людей, головно, після війни. УСС мали намір з допомогою цього органу постійно впливати на українське громадянство “в державницькому дусі та перевиховувати його” [2: 14, 39–40; 43: 10]. Сам Д. Вітовський у листі від 6 березня 1915 року писав з цього приводу до члена Української бойової управи І. Боберського: “І ті хлопці, що часом днями цілими голодують, ті люди, які знають, що, вернувшись додому, не будуть мати чим грішного тіла накрити, ті люди зі своєї нужденної платні роблять складку на свій орган... Тими думками заражуються інші сотні і заряджують збірку у себе...” [41: 278–279]. Упродовж семи місяців у фонд було зібрано 16 000 крон, що дало змогу профінансувати 44 номери часопису “Шляхи” [41: 399, 465–466], який виходив у 1915–1918 роках як стрілецький орган. Таким був початок діяльності УСС по організації систематичної національно-державницької праці.

Одним із перших виявів, що засвідчив ідейне зростання стрілецької формації, став спільний лист стрільців сотні Д. Вітовського до Президії Союзу визволення України (СВУ) від 1 квітня 1915 року, в якому зазначалося: “... Може мило буде Вам дізнатися, що Ви не самотні в своїх змаганнях, що і ми не тільки жовніри, але і будучі горожани Вільної Самостійної України. Велика історична ідея перестала бути для нас лише переконанням, вона вросла в характер і душі наші, перейшла в діло, стала основним нервом життя нашого. Ми знаємо за що ідемо на труди і бої, за що лишаємо могили за собою... Ми свідомі ціли нашої на будуче і доріг, що ними йтимемо в життя своєму...” [13].

Після перемоги навесні 1915 року на Маківці – першого серйозного успіху стрілецької зброї та стрілецького духу, коли з’явилася надія на повернення до свого краю, патріотичний запал серед стрілецького загалу істотно посилювався. Стрільці, які і в найтяжчі часи намагалися бути в курсі національних справ, тепер подвоїли свою енергію. Але вже не просто проголошуючи гасла, а й задумуючись над тим, як їх реалізувати. Чи не найкраще такі тенденції проглядаються в роздумах одного зі стрілецьких ідейних провідників четаря І. Балюка, які він виклав у листах, зокрема, до Д. Донцова та С. Масляка. Тут автор доводить, що творення майбутнього українського суспільства повинні взяти на себе молоді сили, бо старша генерація

вже не здатна до такого завдання. Основою цих молодих сил мало стати стрілецьтво, навколо ідей якого зібралось те, що ще “здорове, молоде, міцне і, перебувши огневий гарт, стане воно зав’язком нової суспільности, творчої і здібної до посвяти і запалу до діла і бою...” [40: 19]. Головним принципом діяльності молоді мала бути “праця напружена до максимуму і борба без компромісів, без уступок”, бо “національна честь вже пробудилась і жадає сатисфакції за століття неволі, кривди, топтання...” [7: 31, 66]. Підсумовуючи свої роздуми, І. Балюк зазначав: “Ціль наша ясна: Українська держава в етнографічних границях і уможливленій нею інтензивний культурний розвій... Нам не вільно вдоволятися навіть тим, якби до Дніпра прилучено Україну, що мабуть виключене в сій війні. Се проста і зрозуміла думка, але те важне, щоби привикли до неї” [40: 17]. Така позиція була виразом спільної думки всього стрілецького загалу.

Аналізуючи стан українського суспільства і бачачи в ньому немало недоліків, зокрема брак почуття обов’язку, відповідальності, дисципліни, стрільці вважали своїм безпосереднім завданням допомогти йому позбутися цих вад. Вони заявляли, що стануть “тими відродженцями, які нарід відродять, будуть корчувати те, що нас нищить, а насаджувати те, чого нам треба, щоб стати народом “залізним” [20]. “Ми чуємо, що наші думки годні перетворити нарід, – писав І. Балюк до Д. Донцова й тут же додавав, – але і чуємо, що слабіємо, один за другим сходимо зі світа” [40: 18]. Останні слова стали страшним провидінням для УСС, бо багато з них, в тому числі й сам І. Балюк, загинули в боях, що мало трагічні наслідки для українських визвольних змагань.

З осені 1915 року почалася нова фаза національно-політичної праці стрілецьтва. Сталось це, головню, завдяки сотнику Д. Вітовському, який, перебуваючи в Коші УСС на лікуванні і маючи змогу обдумати деякі питання стрілецького життя, прийшов до переконання, що однією з найбільших перешкод для ефективної діяльності стрільців є фактичне розчленування австрійською військовою владою легіону на кілька частин, підпорядкованих різним командам, щоб так позбавити його політичного характеру [7: 3]. Свідченням останнього була і відмова Австрії від німецького плану, укладеного в кінці 1914 – на початку 1915 року, який передбачав, що Українські січові стрільці стануть зародком великої української армії, котра мала через Туреччину та Кавказ пробратися на Кубань і звідти поширювати свій вплив на всю Велику Україну, проголошуючи її самостійною державою [4: 140–141; 10: 1–2; 38]. Необхідно було змінити несприятливу ситуацію. Тому під впливом Д. Вітовського починається жваве листування між кошовиками та іншими підрозділами легіону, зміцнюються зв’язки між ними, активізується діяльність Січового коша, який, маючи порівняно більшу свободу руху та контакти з усіма легіоновими формаціями і багатьма національними інституціями краю, поступово перебирав на себе роль політичного і пропагандистського осередку стрілецьтва. Звідси виходили проекти різних починів, тут реалізовували ідеї, котрі подавали інші підрозділи. Тут великою мірою формувалася стрілецька ідеологія, зароджувалися політичні плани УСС, втілювалися в життя їхні творчі задуми. Не випадково члени Української бойової

управи ще в травні 1915 року констатували, що Кіш є “річ дуже важна, без неї стрілецьтво завмре. Там осередок і жерело сил” [8: 10].

Ще одним чинником, що сприяв внутрішній консолідації січових стрільців, було їхнє спільне перебування наприкінці 1915 – навесні 1916 року на постой в селі Соснові над Стрипою та в його присілку – Тудинці. Ситуація була доволі спокійною, а тому стрільці отримали добру нагоду для ближчого знайомства між собою та обміну думками щодо дотеперішніх здобутків і невдач, ролі січової формації в суспільстві. Часті товариські вечірки зі жвавими дискусіями лише сприяли виробленню чітких світоглядних орієнтирів. Зокрема, на спільній зустрічі майже всіх стрілецьких старшин, яка відбулася ще 24 жовтня, було заявлено, що УСС не можуть “спочити доти, поки не встане вільна самостійна Україна!” [21]. Щойно тут стрілецьтво згуртувалося в єдиний організм не лише за формальними ознаками, пов’язаними зі створенням Першого полку, але й духовно. Тоді ж активізувалися майже всі сфери стрілецької діяльності. Все відчутнішим ставало прагнення до широкого вияву своїх настроїв, думок та ідей, яке знаходило відображення у розмовах УСС, публікаціях у часописах [21; 29] і навіть у бойових наказах. Зокрема, в сотенному наказі В. Кучабського від 24 березня 1916 року з нагоди відзначень українських стрільців австрійським командуванням наголошено: “Ся думка, що привела нас всіх у стрілецькі ряди, думка Самостійної України, думка оружного виборення сеї самостійности є багато вища і благородніша, чим бажане відзначень. Тому, як і доси, так на будуче стрільці будуть боротися не за відзначенє, а виключно за сю основну ідею Українського Січового Війська” [6: 51]. Стрілецьтво намагалося брати активну участь у відбудові українського національного життя та якось впливати на свідомість та почуття українства. Воно сприяло населенню у проведенні національних свят, насамперед Шевченківських, залучало його до різноманітних стрілецьких маніфестацій, допомагало фізично, прагнуло не допустити в суспільстві апатії та зневіри.

Характерним для згадуваного періоду було і зростання критичних настроїв Українських січових стрільців до австрійської політики щодо України. До осені 1915 року вони, хоча і зазнали не одного розчарування, вірили, що орієнтація на австрійську монархію може дати українцям деяку користь. Така позиція диктувалася перш за все тим, що, з одного боку, потрібно було мати хоч якусь опору в протистоянні з поляками, які були налаштовані досить агресивно, а з іншого – деяка частина стрілецьтва перебувала під впливом тієї мішанини австрофільства та української самостійно-державницької думки, що панувала в передвоєнному галицько-українському суспільстві і з початком війни потрапила в середовище УСС. Та чим далі, тим більше стрільці сумнівалися в доцільності такої політики, тим частіше намагалися демонструвати свою незалежність від Австрії.

Надзвичайно важкою як для УСС, так і для всієї української національної справи – видалася друга половина 1916 року. Лише впродовж вересня у найкритичніших за весь час свого існування боях на Бережанщині легіон втратив убитими, пораненими і полоненими понад 1300 осіб [3: 6; 7: 13]. Бойова формація фактично

перестала існувати, а її рештки – близько 150 чоловік [59: 75] – разом із канцелярією, обозом та іншими допоміжними підрозділами перебралися до Коша і Вишколу УСС на Николаївщину над Дністром.

Останні події справляли на залишки стрілецтва гнітюче враження, поширювалися апатія та зневіра. Навіть серед деяких старшин почали з’являтися занепадницькі думки про післявоєнну еміграцію [7: 15]. Та, на щастя, знайшлися й такі, що і серед пануючого хаосу та розпуки ні на мить не забували про стрілецьку місію та інтереси українського народу. Зокрема, сотник Д. Вітовський, звертаючись до тих старшин, що задумали після війни “накивати п’ятами”, писав: “... Та ж у нас майже вся молода інтелігенція вигинула, так само, коли не гірше і по другім боці (у Східній Україні. – *Авт.*) – і кожна інтелігентна одиниця, що не буде безглуздим страхом підшита, іде в нашім національнім курсі на вагу золота...” [7: 16].

Минуло зовсім небагато часу і доля ще раз випробувала стрілецтво на міцність. 4 листопада 1916 року, одночасно з проголошенням польської держави на відвоєнованих у Росії землях, цісар видав указ про поширення автономії Галичини. Згідно з ним східногалицькі землі фактично віддавали в розпорядження поляків, котрі мали за таку плату погодитися на об’єднання з Австро-Угорщиною [26, 47]. Подібні дії офіційного Відня викликали в стрілецькому середовищі величезне обурення. Дотеперішнє нейтральне ставлення до Австрії, як до потенційного союзника проти поляків, змінилося в ньому на вороже. За словами сотника В. Кучабського, розвиток душі УСС наприкінці 1916 року вже дійшов до здатності повернути стрілецький багнет проти неї. Подібні настрої стрільців добре відчувало й австрійське командування. Так, начальник штабу корпусу, до якого вони були приписані, граф Лямезан заявляв: “Добрі вояки, хоч боюся, що від них можна всього сподіватися”. А командувач цього ж корпусу генерал Гофман трохи згодом прямо відзначив, що УСС мають свою мету і борються не за австрійські інтереси, а “за Україну” [42: 82].

Австро-польські торги остаточно переконали Українських січових стрільців у безперспективності проавстрійської орієнтації, а відповідно – у необхідності в боротьбі за українську державність робити ставку на сили власного народу. Тому вони поряд із самоосвітою та самовдосконаленням величезну увагу приділяли й національно-освідомлюючій і просвітницькій праці серед широких кіл української громадськості – як у Галичині, так і в Закарпатті, на Волині і навіть у Наддніпрянщині [49; 50], – щоб допомогти населенню швидше усвідомити свої сили та шляхи, якими можна було б досягти людського існування та гідного місця в історії. Ще з 1914 року передова частина стрілецтва вела роз’яснювальну роботу серед українців у місцях свого постою, залучала їх до спільних маніфестацій, допомагала в створенні різноманітних національних інституцій, зокрема читалень, товариств “Просвіти”, господарських організацій тощо. Свідченням того, що Українські січові стрільці працювали й на перспективу, була підтримка ними українського шкільництва. Зокрема, лише на Волині впродовж 1916 – початку 1918 року завдяки УСС було відкрито близько 100 українських шкіл, де вчилися тисячі дітей.

Зважаючи на вищесказане, закономірним був той факт, що з самого початку

свого існування УСС виступали переконаними прихильниками соборницької ідеї і підкреслювали це при найменшій нагоді: доброзичливим ставленням до Союзу визволення України, як політичної організації східних українців, та її друкованого органу “Вістника СВУ”, стосунками з українцями-військовополоненими з російської армії, щоденною діяльністю. Сотник УСС та згодом один із провідників ОУН, А. Мельник зазначав: “Простою послідовністю юнацького усвідомлення було моє вступлення до Українського Січового Стрілецтва в 1914 р.; воно було виразом стремління іти на поміч братам по крові, уямленим царською Москвою” [55: 10]. Знаменною з цього приводу була зустріч на Різдвяні свята 1915 року однієї з сотень П куреня УСС з кількома вояками російської армії, що потрапили в полон і які, як виявилось, були українцями за походженням. Під час спільної Свят-Вечері сотник Д. Вітовський виголосив промову, яку, вказуючи на присутніх українців-військовополонених, закінчив такими словами: “Вірю, що так як сьогодні ми засіли до Свят-Вечері з нашими братами з-над Дніпра, хай в цей момент полоненими, – так колись, може вже в недалекій будучині, засядемо до Свят-Вечері як Один, Великий Український Народ у своїй вільній державі, Соборній Самостійній Україні!” [41: 135]. Ця зустріч була радісною і вселяла натхнення, але водночас вона нагадувала про страшну трагедію: коли один супроти одного зі зброєю в руках стояли сини одного народу, змушені воювати за чужі їм інтереси.

Зустрівшись із українцями з Наддніпрянщини, стрільці бажали знайти в них хоч крихту національної свідомості, бо хотіли вірити, що московський царат не вбив ще зовсім живої душі українського народу. Коли ж знаходили такого, який хоча б знав про Т. Шевченка, про національну окремішність українців, читав українські книжки чи часописи, то їхній радості не було меж. Не раз збиралися вони разом із братами-наддніпрянцями та розповідали одні одним про себе, обговорювали національні справи, співали народних пісень [25; 54: 96]. Східні українці, дізнавшись за що борються УСС, нерідко захоплювалися ними, намагаючись допомогти. Так, частина наддніпрянців, що перебувала в одному з австрійських таборів, влаштувала там платну виставу, а доходи перерахувала до стрілецького фонду [16]. Своєю чергою січове стрілецтво також неодноразово брало під захист східноукраїнських земляків перед різними небезпеками, ризикуючи за це потрапити під військовий суд [7: 70; 42: 39]. Подібні контакти часто переростали у товариські й продовжувалися через листування. Зокрема, на Різдво 1917 року стрільці отримали таке вітання: “Вам щирим Синам України! Вам – справжнім виконавцям Кобзарєвого заповіту! Вам – гордошам української думки, красі українських традицій! Вам, що буйний квіт життя віддасте за волю України, – ми, слобідські полонені українці, складаємо свої найщиріші Різдвяні привітання!” [18]. Усе це йшло лише на користь загальній справі.

Наочним прагненням стрільців до єднання України було і те, що вони використовували в своєму середовищі два герби: галицький – із зображенням лева і київський – архангела Михаїла, а з 1915 року почали з’являтися навіть стрілецькі відзнаки з відповідними зображеннями [9: 11; 35: 137–138; 56: 38]. Цікавим з огляду на це було стрілецьке розв’язання питання про герб майбутньої самостійної

соборної Української держави. Його проект – зображення архангела Михаїла з мечем в одній руці і щитом, на якому показано лева, у другій, було розроблено протягом кінця 1915–1916 років і затверджено на спеціальній нараді старшин УСС [9: 11; 35: 137–138] (до речі, один із розробників герба четар І. Іванець восени 1917 року листувався з М. Грушевським щодо вирішення аналогічного питання в УНР [44: 8–9]). З цього приводу автор спеціального опрацювання вістовий УСС В. Дзіковський, студент-історик Львівського університету, зазначав: “Архангела приймаємо не лиш тому, що він з давен вживався на Україні, але тому, що це старинний український емблем, бо був на Вкраїні ще перед прилученням її до Литви. А галицького льва додаємо йому на щиті – наче на охорону, – тому, що Галичина була заборолом і охороною українського життя і культури. Злукою обох гербів еднаємо і вирівнуємо в ідеї це, – що роз’єднала історія” [35: 130].

Ведучи мову про герб соборної самостійної України, варто відзначити і такий факт: 19 квітня 1918 року в селі Пісочна Жидачівського повіту силами стрілецтва було завершено й освячено пам’ятник “з нагоди свободи України і тих, що полягли за її волю”. Виготовили його вістовий Беркий і стрілець Пресович за проектом підхорунжого Лепкого, який і керував роботою. Сам автор так описував своє творіння в листі до професора Боберського: “Пам’ятник у виді дикого облону камінистої руїни (воєнне знищення нашого краю), на високому підмурованому насипі, в формі оборонного бастіону. Повздож колони з двобічним фронтом вибиті два великі хрести в виді старинних мечів. На головній таблиці герб соборної України (Володимирів знак) з написом: “На вічну пам’ять свободи України і всіх, що полягли за її волю”. На другій таблиці монограм УСС і дата проголошення самостійности України” [41: 435]. Цікавими тут є два моменти. По-перше, тризуб, як державний герб УНР, остаточно був затверджений Центральною Радою тільки 22 березня 1918 року [52: 24; 62: 4], а вже швидше, ніж за місяць його було зображено на стрілецькому пам’ятнику. По-друге, Л. Лепкий, пишучи про тризуб, як про герб соборної України, майже за рік передбачив урочисте об’єднання двох частин України в єдиний державний організм з єдиним гербом – тризубом. Це свідчило насамперед про глибоку віру стрілецтва в самостійницько-соборницьку ідею та бажання якнайшвидше реалізувати її на практиці.

До 1917 року легіон УСС не мав власного прапора і користувався до того часу прапором товариства “Січ” із Ясениці Сільної на Дрогобиччині. У 1916 року четар УСС І. Іванець створив проект стрілецького прапора, виготовляти який допомагало львівське жіноцтво. 28 жовтня 1917 року його освятив у Розвадові Жидачівського повіту митрополит А. Шептицький. На прапорі з синього шовку на одному боці були зображені основні елементи згаданого стрілецького герба: архангел Михаїл з мечем в одній руці і щитом, на якому показано лева, у другій. Архангел стояв на вершині скелі, довкола якої розміщене листя і кетяги калини. На другому боці на малиновому крузі в дубовому вінку – символі воєнної слави – вигаптувано золотом літери “У.С.С.” [46: 21]. Так на стрілецькому прапорі було втілено українську соборницьку ідею і емблемою калини, як символом стрілецтва, пов’язано її з УСС.

Цю ідею пронесли стрільці в серці до останніх днів свого існування, пропагуючи її серед українства Галичини, Закарпаття, Волині, Великої України.

Важливим чинником, тісно пов'язаним зі становленням національного характеру легіону УСС, була його атрибутика. Цілком зрозумілим і закономірним було бажання стрільців із самого початку війни виступити в одностроях українського війська та з іншими відзнаками, що відрізняли б їх від решти військових формувань і одночасно вказували б на їхній самостійний український характер. Тобто, свої внутрішні переконання, що вони є національною військовою формацією українського народу, стрілецьтво хотіло закріпити відповідним зовнішнім оформленням. Найперше це виявилось у тому, що протягом усього існування легіону українську мову та національну символіку використовували в ньому як офіційні [17; 23; 35: 137–138]. Навіть підстаршини німецької армії, що були інструкторами у Вишколі УСС, мушили навчитися наказів по-українськи, бо стрільці ігнорували чужу мову, хоч і розуміли її [54: 151–152; 58: 49;]. У стрілецькому середовищі вважалось недопустимим розмовляти по-німецьки з тими офіцерами австрійської армії, які були українцями за національністю. Перед прибуттям до легіону УСС його нового команданта – сотника О. Микитки, старшини австрійської армії, Д. Вітовський попередив стрілецьких старшин: “Ані слова, панове товариші, по-німецьки!” [42: 139].

Дещо складнішою була ситуація з одностроями: втрата Галичини, фінансової бази стрільців та супротив австрійської влади перешкоджали на перших порах українським воякам у реалізації їхнього задуму. Тому на початку війни для означення своєї національної самобутності стрільці мали носити синьо-жовту перепояску на лівому рамені. Але така неоригінальна “цивільна” відзнака не знайшла схвалення серед стрільців [39]. Замість неї УСС на лівому боці шапки носили синьо-жовті кокарди (їх ще називали “розетки” або “троянди”), інколи з левицом у центрі. Така відзнака, за словами отамана М. Тарнавського, “була для стрільця знаком якоїсь вишости над тими, хто її не мав” [58: 51]. До речі, допомогу Українській бойовій управі у виготовленні кокард надавало українське жіноцтво. Воно ж зимою 1914–1915 років надіслало їх, разом з іншими гостинцями, до стрілецького легіону як різдвяний подарунок [11: 56; 12: 4; 27]. Трохи пізніше з'явилися ще й інші відзнаки: маленькі синьо-жовті бляшки круглої форми, на яких був напис червоною фарбою: “У.С.С.”. Проте естетичний рівень їх був невисоким. З початком 1915 року їх замінили трохи більшими відзнаками круглої форми, де на синьому тлі містився напис жовтою фарбою: “У.С.С. 1914” [22]. Також 1915 року, очевидно в річницю легіону УСС, була випущена відзнака, у синьо-жовтому крузі котрої містилися два герби: галицький – лев і київський – архангел Михаїл; навколо них був напис: “Не ридать, а добувать. 1914–1915” [56: 38]. Загалом же в 1914–1917 роках було випущено 15 варіантів стрілецьких відзнак.

Окрім цього, стрілецьтво переробляло деякі елементи свого одягу на національний манер. Наприклад, срібні, переплетені голубими нитками привіски, що, згідно з наказом австрійського Міністерства краєвої оборони від 18 січня 1915 року, мали носити при шаблях та багнетах, були змінені, і з 1915 року старшини УСС носили

при шаблях золоті, а підстаршини – при багнетах жовті привіски, переплетені голубими нитками. На них з одного боку були галицький лев, а з другого – літери “У.С.С.” [39; 54: 150]. Згодом у легіоні УСС створили спеціальну одностроеву комісію (отаман В. Дідушок, сотник Д. Вітовський, четарі І. Іванець, В. Кучабський, вістовий Л. Лепкий та ін.), яка 10 січня 1916 року на неодноразові вимоги стрілецьтва ухвалила стрілецьку шапку за проектом Л. Лепкого – так звану “мазепинку”. Спереду на ній був щиток із левом на скелі та написом “У.С.С. 1914” [2: 39, 47, 57; 9: 7; 23] (уже 27 квітня 1916 року стрільці II Віденської сотні УСС вимаршували в “мазепинках” на фронт [5: 44; 23; 24]). Для того ж, щоб стрільця можна впізнати, коли він скине шапку, було вирішено, що у нього на грудях, з правого боку, має бути целюлоїдна відзнака з буквами “У.С.С.” Також з лівого боку на шапці мала залишатися згадувана вже кокарда. На тому ж засіданні було ухвалено аксельбант “з сукна синього з жовтим монограмом” [9: 7]. У результаті цих і наступних змін, у тім числі й у покрої самого однострою, на весну 1917 року остаточно сформувався самобутній зовнішній вигляд УСС. Усе це робилося самочинно, без дозволу австрійської військової влади, переважно за власний кошт [5: 40; 44: 6]. Так стрільці позбувалися зовнішніх ознак чужого війська, розірвавши перед цим внутрішні зв’язки з ним.

Отже, на початок 1917 року в основному завершилося становлення легіону УСС, який увібрав у себе найкращі сили галицької молоді, захопленої ідеєю відбудови української державності й об’єднання всього українського народу в єдине ціле, як національної військово-політичної формації. Її особливістю було те, що, незважаючи на фронтові умови, вона вела інтенсивну національно-політичну працю, метою якої було виявлення найефективніших шляхів для досягнення поставлених завдань. Можна стверджувати, що результатом такої діяльності стало формування стрілецької ідеології, головними складовими якої вважали: державну самостійність, соборництво, опору на сили власного народу. Основи цієї ідеології були викладені в стрілецьких виступах, публікаціях та наказах, відображені в практичній діяльності і становили спільний вислід думок та ідейних зусиль усього стрілецьтва, що ґрунтувалися на кращих проявах довоєнної політичної думки, традиціях січово-сокільського і стрілецького руху. Вагомий вплив на формування стрілецької ідеї мав Іван Франко, твори якого стали для УСС світоглядними орієнтирами.

Стрільці, як влучно зауважив історик С. Ріпецький, за допомогою зброї творили найвищу політику й одночасно формували її теорію [54]. Їхні заслуги в цьому питанні змушені були визнати навіть українські політики. Зокрема, Загальна українська рада, що уособлювала політичний провід українського народу, ще в 1915 року заявляла: “... Стрільці! Ви боретеся за волю України й тому в ваших рядах не тільки серце народу, але й його політична думка. Політична українська думка, спадщина по Володимирі Великім, королю Данилі, по великих гетьманах Хмельницькім, Виговськім, Дорошенку, Мазепі! Спадщину, що довго лежала не перейнята, Ви взяли в свої молоді, але тверді руки, бо волю України добуваєте

кров'ю та залізом!..” [15]. Таке признання, з огляду на амбітність тодішньої політичної еліти, говорило само за себе.

Звичайно, стрілецька ідеологія не становила суто наукової концепції і не мала чистих теоретиків – у воєнних обставинах це, мабуть, було нереальним. Важка служба, що інколи місяцями поглинала творчу силу стрільців, великі фізичні втрати (на початок 1917 року – 350 вбитими, 1200 пораненими, 1500 полоненими [48: 345]), передчасна смерть багатьох талановитих УСС, які мали хист до національно-політичної праці, часта відсутність у керівництва легіону розуміння стрілецьких ідей – усе це не сприяло подібній діяльності. Принагідно хотілось би зауважити, що й українські політики, які мали вдосталь вільного часу та відповідні умови, не спромоглися до вироблення якоїсь теоретичної концепції. Тому УСС створили свою визвольну стратегію відповідно до історичних обставин, серед яких діяли, та відповідно до сил, які мали. Це ще більше підкреслює велич стрілецької ідеології, що за порівняно короткий час перетворювала все нові й нові лави добровольців у своїх відвертих прихильників та активних пропагандистів.

Література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ України), ф. 4465 т, оп. 1, спр. 22.
2. ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т, оп. 1, спр. 23.
3. ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т, оп. 1, спр. 593.
4. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі ЦДІА України у м. Львові), ф. 309 чт, оп. 1, спр. 1209 т.
5. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 1.
6. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 2.
7. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7.
8. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 13.
9. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 14.
10. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 17.
11. ЦДІА України у м. Львові, ф. 360, оп. 1, спр. 49.
12. ЦДІА України у м. Львові, ф. 360, оп. 1, спр. 486.
13. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, ф. 9, од. зб. 4352.
14. Вістник Союзу визволення України. – 1915. – 24 квіт.
15. Вістник Союзу визволення України. – 1915. – 14 листоп.
16. Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 16 квіт.
17. Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 7 трав.
18. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 7 січ.
19. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 30 вер.
20. Діло. – 1915. – 8 трав.
21. Діло. – 1915. – 16 листоп.
22. Діло. – 1916. – 20 лют.
23. Діло. – 1916. – 30 квіт.

24. Діло. – 1916. – 16–17 трав.
25. Діло. – 1916. – № 74.
26. Діло. – 1916. – № 270.
27. Діло. – 1917. – 14 січ.
28. Українське Слово. – 1916. – 2 черв.
29. Шляхи. – 1915. – № 2.
30. Шляхи. – 1916. – 2-й зш. за трав. та 1 і 2-й за черв.
31. Балюк І. Листи з поля // Тим, що впали. Літературно-мистецький збірник. Кн. 1 / Артистична Горстка і Пресова Кватира УСС в поли. – Львів, 1917.
32. Бобинський В. Гість із ночі: Поезія. Проза. Публіцистика. Літературна критика. Переклади / Упоряд., передм., приміт. М. Дубини. – К., 1990.
33. Бой. Українські Січові Стрільці (УСС) і Січові Стрільці (СС) // Календар Червоної Калини на 1924 р. – Львів–К., 1923.
34. Н. Організація і духовий ріст УСС. – Філадельфія, 1955.
35. Дзіковський В. Герб України // Світ. – 1917. – № 8.
36. Донцов Д. Наша політична думка і стрілецтво // Календар Червоної Калини на 1924 р. – Львів–К., 1923.
37. Доценко О. Невідома сторінка з легенди про Українських Січових Стрільців // Історичний календар – альманах Червоної Калини на 1934 р. – Львів, 1933.
38. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 // Дзвін. – 1991. – № 11.
39. Думін О. Історія Легіону... // Дзвін. – 1993. – № 2–3.
40. З листів одного героя (З письм четаря Івана Балюка до Дмитра Донцова) // Шляхи. – 1915. – № 1.
41. За волю України: Історичний збірник УСС. 1914–1964. / За ред. С. Ріпецького. – Нью-Йорк, 1967.
42. Заклинський М. “А ми тую стрілецькую славу збережемо”. Спомини з визвольної війни. – Львів, 1936. – Ч. I.
43. Заклинський М. Дмитро Вітовський. Спроба життєпису й характеристики. – Львів, 1936.
44. Іванець І. Пресова Кватира УСС // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. – Львів, 1934.
45. Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К., 1992.
46. Клейноди України... Комплект з 33-х кольорових листівок. – К., 1991.
47. Крезуб А. Штірк чи Кербер? // Літопис Червоної Калини. – 1930. – № 5.
48. Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська... / Упоряд. Б. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів, 1992.
49. Див.: Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців у роки Першої світової війни. – Тернопіль, 2003.
50. Див.: Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль, 2005.
51. Мельник Я. І остання часть дороги... Іван Франко в 1914–1916 рр. – Львів, 1995.
52. Модзолевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України // Б-ка ж. “Пам’ятки України”. – Кн. 1. Національна символіка. – 2-ге вид. – К., 1991.
53. Петлюра С. Січові стрільці в літературі // Книгарь. – 1918. – № 9.

54. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк, 1956.
55. Розмова з полк. Андрієм Мельником... – Б. м., 1950.
56. Семотюк Я. Українські військові відзнаки. – Торонто, 1991.
57. Солтикевич Я. Салют останньої сотні. – Торонто, 1964.
58. Тарнавський М. Спогади // Вечірня година. – Ч. 4. – Львів, 1992.
59. Українські Січові Стрільці 1914–1920 / За ред. Б. Гнаткевича. – Репринт. відтворення з вид. 1935 р. – Львів, 1991.
60. Ходак Д. Дмитро Вітовський – провідник листопадового чину // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 2.
61. Щуровський В. Іван Франко серед Українських Січових Стрільців // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1927 р. – Львів-К., 1926.
62. Якимович Б. До питання про українську національну символіку // Б-ка “Пам’ятки України”. Кн. 1. Національна символіка. – 2-е вид. – К., 1991.

Назар Горбач (Львів)

Філософські переконання Івана Франка

Суттєвими аспектами з’ясування філософського світогляду І. Франка є його ставлення до соціалістичних учень, у тім числі і до марксизму, а також осмислення та висунення ним своєї концепції суспільного прогресу. І. Франко жив у той час, коли марксизм набув свого найбільшого поширення у Західній Європі у другій половині XIX ст., зазнав ідейного краху в кінці XIX – на початку XX ст. та був підтриманий тоді російськими радикалами.

Захоплення молодого І. Франка соціалізмом вилилося у написання у 1878 році анонімної і без назви брошури, відомої під назвою “Що таке соціалізм?”. Видана вона була польською мовою із зазначенням місця видання – Лейпциг. В автобіографії І. Франко назвав цю брошуру “Катехизисом економічного соціалізму”.

Праця є популярним викладом уявлень про майбутній суспільний лад, який має настати, як зазначено в брошурі, неминуче після тодішнього реального капіталізму. Подібне уявлення про майбутній соціалістичний устрій висловив І. Франко і в листі до О. Рошкевич від 20 вересня 1878 року: “Як буде виглядати будущий лад суспільний – сього не мож нині сказати, і воно, впрочім нічо не становить. Наука виказує тільки одну головну засаду: капітал продуктивний, т. є. земля, машини і всі прилади праці, сирий матеріал і фабрики мають бути спільною, громадською власністю. Громади стоять до себе в стислім, дружнім (федеративнім) стосунку, кожна вибирає собі заряд, котрий порядкує її господарські діла. Плоди праці належаться вповні робітникамів” [1: т. 48: 112].

Хоч І. Франко назвав К. Маркса “відомим німецьким соціалістом” не все викладене у цьому творі про соціалізм відповідає марксистському вченню. Якоюсь мірою